

Лагодієнко Н.В.,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку та оподаткування,
Миколаївський національний аграрний університет

Lagodiienko Nataliya,
Candidate of economic sciences, associate professor,
Associate Professor of the Department of Accounting and Taxation,
Mykolaiv National Agrarian University

ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

Лагодієнко Н.В. Формування інституційного середовища аграрного сектору економіки. У статті досліджено аспекти сталого розвитку вітчизняного аграрного виробництва з урахуванням особливостей формування інституційного середовища аграрного сектору економіки. Виявлено, що під час узагальнення підходів до визначення досліджуваних понять передусім необхідно вказати на те, що базовими категоріями теорії інституціоналізму є формальні інститути, неформальні інститути та інституції. Взаємодія формальних та неформальних інститутів формує інституційне середовище, що є складним симбіозом нормативних, звичаєвих, напівлегальних та нелегальних правил, умов, соціальних та економічних спільнот, які комунікують між собою за допомогою сформованої системи інституцій (механізмів). Результативність функціонування інституційного середовища можна оцінювати за допомогою кількісного аналізу, тобто обсягу суспільного виробництва та рівномірності його розподілу. В демократичних суспільствах така результативність буде вищою порівняно з недемократичними. В молодих, транзитивних суспільствах спостерігаються дефіцит демократичних інститутів, несформованість та системоутворююча слабкість державних інститутів, ризик їх виродження в обслуговування обмеженого кола суб'єктів, сильний або домінуючий вплив на формування й функціонування моделі економіки неформальних соціальних груп, а саме кланово-олігархічних спільнот. У таких суспільствах відсутня прозора й справедлива конкурентна боротьба в соціальному та економічному середовищі, що має наслідком низьку результативність функціонування інституційного середовища. Усе це безпосередньо стосується результатів аграрної реформи.

Ключові слова: сталий розвиток, аграрне виробництво, аграрна економіка, інституції, аграрний сектор, інституційне середовище аграрного виробництва.

Лагодієнко Н.В. Формирование институциональной среды аграрного сектора экономики. В статье исследованы аспекты устойчивого развития отечественного аграрного производства с учетом особенностей формирования институциональной среды аграрного сектора экономики. Выведено, что при обобщении подходов к определению исследуемых понятий прежде всего необходимо указать на то, что базовыми категориями теории институционализма являются формальные институты, неформальные институты и институции. Взаимодействие формальных и неформальных институтов формирует институциональную среду, которая является сложным симбиозом нормативных, обычных, полуправовых и нелегальных правил, условий, социальных и экономических сообществ, которые коммуницируют между собой с помощью сформированной системы институций (механизмов). Результативность функционирования институциональной среды можно оценивать с помощью количественного анализа, то есть объема общественного производства и равномерности его распределения. В демократических обществах такая результативность будет выше по сравнению с недемократическими. В молодых, транзитивных обществах наблюдаются дефицит демократических институтов, несформированность и системообразующая слабость государственных институтов, риск их вырождения в обслуживание ограниченного круга субъектов, сильное или доминирующее влияние на формирование и функционирование модели экономики неформальных социальных групп, а именно кланово-олигархических сообществ. В таких обществах отсутствует прозрачная и справедливая конкурентная борьба в социальной и экономической среде, что влечет к низкой результативности функционирования институциональной среды. Все это непосредственно касается результатов аграрной реформы.

Ключевые слова: устойчивое развитие, аграрное производство, аграрная экономика, институции, аграрный сектор, институциональная среда аграрного производства.

Lagodiienko Nataliya. Formation of institutional environment of agricultural sector of economy. The article explores aspects of sustainable development of domestic agricultural production, taking into account the peculiarities of the formation of the institutional environment of the agricultural sector of the economy. It is revealed

that generalizing approaches to the definition of the concepts under study, it is first of all necessary to point out that the basic categories of the theory of institutionalism are formal institutions, informal institutions and institutions. The interaction of formal and informal institutions forms the institutional environment, which is a complex symbiosis of normative, customary, semi-legal and illegal rules, conditions, social and economic communities that communicate with each other through the established system of institutions (mechanisms). The performance of the institutional environment can be assessed through quantitative analysis – the volume of social production and the uniformity of its distribution. In democratic societies, such performance will be higher than non-democratic ones. In young, transitional societies, there is a deficit of democratic institutions, the lack of formation and systemic weakness of state institutions, the risk of their degeneration into the service of a limited range of subjects, a strong or dominant influence on the formation and functioning of the model of informal and socially informal social groups. In such societies, there is no transparent and fair competition in the social and economic environment, which results in poor performance of the institutional environment. All this is directly related to the results of agrarian reform. It aims at creating a democratic institutional environment with a high level of performance or repeats the catastrophic precedent of voucher privatization of industrial enterprises. First of all, it is a question of the institute of land property. In our opinion, along with the informal land sale institute, the three most problematic sectors of the domestic institutional environment of agricultural production are: regulation and control of safety and quality of agricultural products; unsatisfactory level of economic coordination of agricultural producers; declarative format of functioning of the institute of state support of agricultural production.

Key words: sustainable development, agrarian production, agrarian economy, institutions, agrarian sector, institutional environment of agrarian production.

Постановка проблеми. Побудова логічних конструкцій, покликаних забезпечити розуміння місця, ролі та перспектив національного суспільного виробництва в умовах нових світогосподарських зв'язків, вимагає передусім визначення їх теоретичного фундаменту.

Аграрна сфера економіки як один із ключових секторів національного суспільного виробництва є надзвичайно складною динамічною системою, яка, з одного боку, є важливим чинником соціально-економічної стабільності країни, оскільки від результатів її функціонування значною мірою залежить рівень продовольчої безпеки, а з іншого боку, з огляду на специфічність характеру та умов виробництва сама є об'єктом людського та природного впливу, тому ефективність її функціонування залежить від великої кількості об'єктивних та суб'єктивних факторів, багато з яких важко або навіть неможливо формалізувати та піддати кількісному аналізу, тому вибір теоретичного обґрунтування способів забезпечення сталого розвитку аграрного виробництва в умовах зростання відкритості національної економіки повинен враховувати таку специфічність об'єкта дослідження. На нашу думку, цій умові відповідає теорія інституціоналізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сталого розвитку аграрного виробництва в контексті реформування аграрного сектору економіки України завжди були актуальними та досліджувалися такими вітчизняними науковцями, як П.І. Гайдуцький, А.С. Даниленко, С.І. Дем'яненко, Б.М. Данилишин, О.О. Красноруцький, В.В. Лагодієнко, М.В. Місюк, Р.М. Мудрак, П.Т. Саблук, А.М. Ужва, М.А. Хвесик, В.В. Юрчишин. Багато спірних питань щодо забезпечення сталого розвитку аграрного виробництва були висвітлені в працях зарубіжних учених, а саме в роботах Р. Нельсона, С. Уінтера, Деніса і Донелли Медоуз, Й. Рандерсона, Г. Дейлі, Л. Брауна, Г. Гарднера, Н. Картера, Ш. Ліле. Водночас наукові дослідження формування механізмів сталого розвитку вітчизняного аграрного виробництва потребують подальшого вивчення інституційного середовища аграрного сектору економіки.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є вивчення інституційного середовища аграрного сектору економіки та його впливу на формування механізмів сталого розвитку вітчизняного аграрного виробництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. О.Г. Шпикуляк та Г.Ф. Мазур, досліджуючи формування соціального капіталу в механізмі розвитку сільських територій, звертаються саме до теорії інституціоналізму. Зокрема, вчені відзначають, що сучасність й минуле української дійсності у розбудові інституційних засад формування соціального капіталу в механізмі розвитку сільських територій мають визначені в історико-еволюційному ракурсі національні особливості. Це пов'язане з особливостями укладу життя на селі, а також довготривалою трансформаційною динамікою розвитку. Соціальний капітал формується на базі інституцій та інститутів, що забезпечують функціонування сільської території як житлової частини села, а також базису виробничо-господарського процесу. Таке припущення впливає з особливості галузі й соціуму, які мають місце стосовно сільсько-територіальних утворень [1].

Ю.Я. Лузан та О.Ю. Лузан цілком справедливо вважають інституціоналізм науковою платформою вдосконалення державної аграрної політики. Вони відзначають, що інтеграція аграрного сектору України до світової продовольчої системи дедалі більше вказує на недостатньо сформоване інституційне середовище, що не забезпечує його подальший конкурентний розвиток. Базовими складовими частинами розбудови сприятливого середовища для агропромислового розвитку є інституції як правила та інститути як суб'єкти, що утверджуються державою й ринком, практика функціонування яких передбачає їхній взаємозв'язаний вплив через систему стимулів та обмежень, що має забезпечувати ефективну діяльність суб'єктів аграрного підприємництва [2].

Теорія інституціоналізму також пояснює умови переходу суспільного виробництва на принципи сталого розвитку. Наприклад, О.Г. Сокіл щодо цього від-

значає, що радикальна зміна підходів до економічної діяльності суб'єктів або формування нової системи взаємозв'язків між ними приводить до того, що знижується сталість розвитку, яка залишатиметься низькою доти, поки не буде заповнений інституціональний вакуум. Формальні інститути та механізми сталого розвитку встановлюються й підтримуються свідомо, переважно силою держави. Унікальна властивість держави як організації та головного інституту сталого розвитку полягає в тому, що вона не лише, як інші організації (фірми, домогосподарства), має підкорятися правилам гри, але й, на відміну від інших організацій, сама безпосередньо формує ці правила. Саме ця властивість держави дає змогу назвати її основним гравцем щодо формування інституціонального середовища, яке відіграє важливу роль у функціонуванні та розвитку економіки країни [3].

Інституціоналізм – це напрям економічної теорії, який не тільки бере в основу аналізу економічні проблеми, але й пов'язує їх з проблемами соціальними, політичними, етичними, правовими тощо. В основі терміна «інституціоналізм» лежить поняття «інститут», що розглядається як первинний елемент рушійної сили суспільства в економіці та поза її межами. До інститутів відносять державу, сім'ю, підприємництво, монополії, приватну власність, профспілки, релігію, общини, організації, все, що відображає звичаї, етику, правові рішення, суспільну психологію та еволюцію форм економіки. Предметом дослідження представників інституціоналізму стали інституції, тобто сукупність суспільних звичаїв, у яких закріплено домінуючий спосіб мислення для соціальної групи чи всього народу [4]. Принципи цивілізаційної парадигми, що були сформовані в кінці ХХ століття, відкрили широкі можливості для реалізації інституціональних ідей німецької історичної школи та американського інституціоналізму, а з утвердженням цивілізаційної парадигми суспільствознавства інституціоналізм отримав власну методологічну базу, яка відкриває можливість з нових позицій розглянути зародження ідеї інституціоналізму в німецькій історичній школі та їх вплив на становлення сучасного інституціоналізму [5].

Перевага інституціоналізму перед класичною та згодом неокласичною теоріями полягає в тому, що економічний агент тут представляється не як лабораторний зразок, наділений лише раціональними міркуваннями, спрямованими на максимізацію корисності під час вибору між альтернативними варіантами використання обмежених ресурсів, але й як індивід, який проявляє емоції, що спонукають його час від часу приймати економічно необґрунтовані рішення. В центрі інституціональної теорії знаходиться людина, думки, рішення та дії якої обумовлені соціальним середовищем, яке формує формальні та неформальні правила поведінки, норми моралі, побутові звички, господарські традиції тощо. Однак це є водночас слабкістю інституціональної теорії, оскільки вона апелює до факторів економічної поведінки людини, які слабо піддаються кількісному аналізу, а то й взагалі не піддаються йому.

Термін «інституціональна економічна теорія» вперше використав В.Г. Гамільтон [6] у 1919 році, проте початок цього напрямку відносять до початку ХХ століття, коли Т. Вебленом було видано монографію «Теорія ледачого класу» (1899 рік) [7]. Як слушно зауважує

М.В. Дубина, однією з ключових причин зародження та стрімкого розвитку інституціоналізму стала наявність все більшого розмежування між економічним вченням як суспільною наукою й власне реальними соціальними явищами, що відбувалися в дійсності. На певному етапі економіка як наука перестала давати відповіді на ті питання щодо економічних явищ та процесів, які об'єктивно виникали в житті суспільства. Це частково було обумовлено самою методологічною конструкцією сформованої тоді економічної науки, яка в центр свого дослідження поміщала людину як окремого й раціонального індивіда та розглядала такий підхід як аксіоматичний. Відповідно, зародження інших концепцій щодо нелогічного розгляду людини як суто раціональної особи привело до необхідності в межах інституціоналізму проводити нові дослідження та формувати нову методологічну базу їх реалізації [8].

Як відзначає П.М. Леоненко, дослідження вітчизняних та зарубіжних класифікацій економічних теорій під кутом зору з'ясування в межах їх місця та ролі концепції інституціонального напрямку свідчить про диверсифікацію аналізу економіки, фінансів, економічної та фінансової глобалізації, фінансової системи та багатьох інших фінансово-економічних питань. Диверсифікація не лише стосується парадигмальних теорій мейнстріму, але й має місце в межах власне інституціоналізму [9]. Зауваження П.М. Леоненка вказує на те, що інституційна теорія, зародившись у кінці ХІХ століття, за останні сто років зазнала суттєвих змін.

І.І. Тарасова відзначає, що еволюція інституціоналізму змінила його місце в науці та додала нових характерних рис. Можна помітити вплив інституціоналізму на погляди багатьох вчених, але відокремити «чистих інституціоналістів», яким притаманні спільні твердження та тези, досить складно. Досліджуючи інституціоналізм в методології наукового дискурсу, маємо відзначити поділ на старий та новий інституціоналізм [10].

Старий, або класичний, інституціоналізм сформувався у вигляді раннього американського інституціоналізму, представленого трьома основними теоріями та раннім англійським інституціоналізмом Дж.А. Гобсона. Його філософсько-методологічною основою став прагматизм, а основними інструментами дослідження – емпіризм, історичний та еволюційний підходи. Натомість новий інституціоналізм виник у політичній науці як певною мірою необіхевіористське осмислення сучасних процесів політичного життя. Щодо цього С.В. Несінова зауважує, що порівняльний аналіз старого (початок ХХ століття) та нового (кінець ХХ століття) інституціоналізму дає змогу зрозуміти, що їх не можна використовувати як синоніми з таких причин:

- виникнення старого інституціоналізму є результатом критики ортодоксальних передумов класичного лібералізму, а неоінституціоналізм виник через покращення ядра сучасної ортодоксальної теорії;
- традиційний інституціоналізм ґрунтується на біології, новий – на механіці (фізика);
- старий інституціоналізм аналізує інститути (фокусується увага на колективній діяльності), а новий – абстрактного індивіда (зокрема, незалежного індивіда);
- старий інституціоналізм використовує методологію інших гуманітарних наук (права, політології, соціології тощо) з органічним та еволюційним підходами

індуктивним методом, а неoinституціоналізм використовує економічну неокласичну методологію (методи мікроекономіки та теорії) з підходами рівноваги та оптимізації дедуктивним методом;

– інститути в старому інституціоналізмі формують індивідуумів та їхні вподобання, а неoinституціоналізм вважає, що інститути дають обмеження для індивідуумів, створюючи умови вибору й обмеження інформації [11].

Деталізація відмінностей старого та нового інституціоналізму є важливою з огляду на проблему вибору методології перетворення в трансцендентному українському суспільстві. Безсумнівно, перехід до нового інституціоналізму може відбуватися лише в суспільстві, яке сформувало критичну масу кількісних перетворень, спроможних дати початок новій якості, а саме постіндустріальному суспільству та економіці знань. Натомість гострою проблемою України є дефіцит більшості традиційних інститутів, притаманних розвинутих країнам, зокрема ринкових, державних, громадських. В умовах інституційної незрілості українського суспільства, катастрофічно низького рівня політичної, економічної та побутової культури значної частини населення країни, представників якого важко назвати громадянами, з огляду на змістове наповнення останнього методологія згаданих перетворень спочатку має спиратись на концепцію старої інституційної школи економічної теорії. Правомірність такого підходу підтверджується дослідженнями вітчизняних учених. Наприклад, О.Д. Гудзинський, С.М. Судомир і Т.О. Гуренко, аналізуючи причини відсутності в Україні повноцінного інституту конкуренції та гнучкого ринкового механізму цінового саморегулювання, справедливо вказують на те, що для його впровадження в нашій країні необхідно змінити стереотипи мислення у суб'єктів бізнесової діяльності з орієнтацією на нові цінності, а основними причинами відставання є:

- криза цінностей, світогляду, цивілізованого мислення, орієнтаційних поглядів;
- криза економічної теорії;
- юридична криза;
- криза управління, що спричинила економічну кризу [12].

Теоретико-методологічний аспект застосування інституціоналізму під час аналізування, моделювання та прогнозування суспільного виробництва полягає в тому, що основу предметно-об'єктної множини прояву інституціональної доктрини утворюють такі напрями її наукової компетенції, як вплив суспільних інститутів на структуру моделі поведінки особистості та особливості її функціонування; дія суспільної та економічної підсистеми суспільства залежно від динаміки змін інституціонального середовища та його основних інститутів; динаміка суспільно-економічних трансформацій; функціонування ринкових та суспільно-державних механізмів; поведінка суб'єктів та об'єктів управлінського впливу залежно від рівня розвитку суспільно-економічних відносин, культурологічних та національних особливостей соціальної групи, кон'юнктури світової економіки та політики. Кожний із наведених напрямів має множину варіантів прояву, яка визначається позиціонуванням суб'єкта аналізу залежно від системи ціннісних орієнтацій та конкретних умов прийняття рішення щодо вибору альтернативи розвитку [13].

Теоретичний фундамент інституціоналізму визначає характерні риси економічного механізму соціальної інфраструктури. Вони зводяться насамперед до соціальної спрямованості різних рівнів його функціонування (державного, корпоративного, особистого), контрольних функцій за динамікою соціально-економічних процесів. Такі риси економічного механізму можуть впливати також з інших теоретичних доктрин, проте інституціоналізм приділяє серйозну увагу методам регулювання, модифікуючи їх відповідно до своїх принципів, надаючи їм можливість адаптуватися до змін масової поведінки населення в дуже широкому діапазоні [14].

Важливим моментом у методології інституціоналізму є виокремлення понять «інститут» та «інституція». Слід зауважити, що у вітчизняному експертному середовищі досі відсутній чіткий поділ цих категорій. Наприклад, колектив учених О.В. Мороз, В.М. Семцов та Н.Ф. Мандзюк вважають, що значна частина проблемних питань щодо різних тлумачень інститутів вирішується за рахунок їхніх типологій та ранжування під єдиним терміном «інститут» [15]. Проте такий підхід не вирішує наукової проблеми наповнення конкретним змістом досліджуваної категорії.

М.В. Кармазіна та О.Г. Шурбована вважають, що питання синонімії понять «інститут» та «інституція» вирішується шляхом окреслення специфіки застосування кожного з них та неприпустимості отождолення їх значень. Інституціям вчені відводять значення символічних, звичаєвих, семіотичних значень та практик, закріплення й відтворення яких здійснюється за допомогою таких соціальних організацій, як інститути, тому інститут постає не тільки інституцією, але й організацією з притаманними тільки їй правилами, що випрацьовуються в процесі конкретної взаємодії (взаємовпливу) встановлених норм з емпіричними втіленнями цих норм [16].

В.В. Лагодієнко отождолює поняття «інститут» та «інституція» [17]. Г.М. Пилипенко також не диференціює ці поняття, стверджуючи, що інститут – це, з одного боку, зовнішня норма, правило, а з іншого, – внутрішня норма, санкціонована суспільними цінностями. Розуміння інститутів не тільки як комплексу зовнішніх обмежень і створення можливостей діяльності, але й як внутрішнього елементу особистих спонукань має вагоме значення, оскільки дає можливість зрозуміти елементи, які визначають поведінку людини, і, відповідно, розвиток економічної системи загалом [18].

Є.В. Сірий розглядає лише поняття «інститут», вважаючи його агрегатною категорією, яка складається з таких частин:

- формальні правила (конституції, закони, нормативно-правові акти, офіційно закріплені норми права);
- неформальні обмеження (традиції, звичаї, договори, угоди, добровільно взяті на себе норми поведінки тощо);
- механізми контролю або примусу, що забезпечують дотримання правил (суди, органи охорони правопорядку, інші силові структури) [19].

О.О. Стрижак справедливо вказує на складний дуальний характер референції інституту. Це проявляється в її одночасному суб'єктивному й об'єктивному існуванні. Суб'єктивний компонент під час дослідження інститутів полягає у формуванні ментального образу інституту у свідомості. Таким чином, суб'єктивність

інституту як поняття полягає у формуванні його образу у свідомості, причому не тільки в індивідуальній, але й у колективній. Щоб існувати, образ інституту повинен визнаватися індивідами, завдяки чому він наділяється поділюваними членами спільноти статусними функціями. Об'єктивність існування інституту виражається в тому, що об'єкт повинен мати визначені предикати, які дають змогу його ідентифікувати як інститут [20].

Т.В. Усюк вважає, що інституції представлені формальними та неформальними правилами й нормами, які забезпечують розподіл необхідних ресурсів, формують ефективну систему мотивації праці, сприяють залученню інвестицій та підготовці висококваліфікованих працівників. Натомість інститути в широкому розумінні варто визначати як закріплення цих правил у законах (нормах, обмеженнях), а також як сукупність установ та організацій, які регламентують ці норми [21].

Є.А. Поліщук вважає, що інституції – це сукупність формальних і неформальних правил економічної системи, які сформувалися під впливом інстинктів, звичаїв, традицій її суб'єктів задля скоординованої поведінки. До організацій (інститутів) слід відносити закріплення цих правил, норм та обмежень у вигляді суб'єктів економічної системи. Незважаючи на те, що окремі дослідники ототожнюють інституції з організаціями чи установами, вчена вважає за доцільне розмежувати ці категорії, а під час дослідження інституційної організації економічної системи цілком правомірно спиратися на наукові здобутки Д. Норта й чітко відрізняти «правила гри» (інституції) від «гравців» (інститутів, організацій, установ). Останні повинні створюватися як результат консолідації правил, норм, обмежень для досягнення суспільної мети, тому інституції недоцільно ототожнювати з організацією (установою), а інститути вважати організаціями чи суб'єктами, які втілюють ці правила чи норми [22].

Т. Коць пропонує визначення інституту та інституції у деталізованій лексикологічній формі:

1) інститут – це традиційно сукупність правових норм у якій-небудь галузі суспільних відносин окремої держави (політичний інститут, ідеологічний інститут, суспільний інститут, бюрократичний інститут, науковий інститут, інститут інтелектуальної власності, інститут держави, інститут громадської думки, соціальний інститут, а новою є назва діяльнісних характеристик людини або групи людей, що репрезентує певний напрям у суспільному житті або є ознакою соціального ладу (інститут громади, інститут професури, інститут влади, інститут президентства тощо);

2) інституція – це настанова, пояснення чогось, що означає насамперед особливості управління, механізми дії правових норм у будь-якій галузі суспільних відносин; при цьому вчена робить надзвичайно важливе уточнення: значення таких висловів, як «банківський інститут», «банківська інституція», «фінансовий інститут», «фінансова інституція» диференціюються таким чином: у першому випадку йдеться про наявність самостійної структури в державі, а в другому – про механізми її дії; практика слововживання показує, що синонімом інституції є слово «механізм», яке не може стати в один значеннєвий ряд із словом «інститут» [23].

О.В. Катигрובה пропонує під поняттям «інститут» розуміти тривалі суспільно-економічні відносини, які базуються на формальних і неформальних інсти-

туціях, а також суб'єкта-носія соціально-економічних відносин (фірми, домогосподарства, банки, корпорації, установи, організації, держава), а під поняттям «інституція» – систему формальних та неформальних норм і правил у вигляді стандартів поведінки, звичок, рутини, традицій, звичаїв, що визначають домінуючий спосіб мислення для соціальної групи чи всього народу в економічній, соціальній, політичній або будь-якій іншій сфері, а також у вигляді сукупності законів, що контролюють певні соціальні відносини шляхом формування механізму вирішення конфліктів між господарськими суб'єктами, виконуючи функцію регулятора суспільних явищ [24].

Натомість В.М. Жук, досліджуючи моделювання реформ та аграрної політики, вважає, що психотипи є неформальними інститутами. Як такі неформальні інститути він пропонує організацію випасу худоби, виробничі організації селян, організацію селян за окремим статутом села, організацію орендодавців землі, організацію з вирішення комунальних питань, сільську кооперацію, інші соціально-ринкові організації селян [25], хоча останнє є спірним твердженням, адже такі інститути, як сільська кооперація, виробничі кооперативи, оренда землі, є формальними інститутами, оскільки їх функціонування спирається на відповідну нормативну базу, зокрема Закон України «Про кооперацію» [26], Закон України «Про оренду землі» [27].

Відомі вітчизняні експерти в питаннях інституціональних перетворень аграрної сфери економіки України М.Й. Малік та О.Г. Шпикуляк відзначають, що під час визначення інституцій доцільно схилитись до розуміння їх як правил гри, норм, а інститутів – як організацій, кодексів правил, установ, законів. Вчені наголошують на тому, що потрібно чітко розуміти, що інституції (правила, принципи, традиції, ментальність) у суспільному розвитку, ринковому механізмі приймають форму інститутів (власність, закон, організація, установа, конкуренція, регулювання тощо). Таким чином, інституції втілюються в інститутах, а інститути потребують інституцій для забезпечення адекватного потребам суспільства розвитку. Ефективність та спроможність суспільства забезпечити конструктивну взаємодію економічних агентів у ракурсі задоволення потреб залежать від інститутів, як формальних, так і неформальних. Можна стверджувати, що інституції – це сформовані часом та діяльністю людини правила, формальні й неформальні зв'язки, обмеження, які структурують людську взаємодію [28]. Вчені стверджують, що інститути виступають формальними й неформальними правилами для впорядкування процесів у діяльності організації. Формальні правила існують у формі офіційних текстів або засвідчених третьою стороною усних домовленостей, в ролі гарантів яких виступають індивіди, що спеціалізуються на цій функції, а неформальні правила – це правила, що, як і формальні, є обмежувачами поведінки, але не зафіксовані у вербальній формі, а також захищені іншими механізмами (на відміну від держави) [29]. До формальних інститутів підприємництва вони пропонують зараховувати ринкову підсистему, виробничу підсистему, екологічну підсистему, соціальну підсистему інституційної системи, а до неформальних інститутів – підсистему суспільної думки, наукову й творчу підсистему інституційної системи [30].

На нашу думку, одним із найбільш незрозумілих та мало пояснених інституційних феноменів є неформальні інститути. Загальним підходом до неформальних інститутів є визначення їх як таких, що справляють реальний вплив на функціонування суспільних підсистем, однак їх існування та діяльність не регламентовані законодавчо [31].

Популярним визначенням досліджуваної категорії є підхід Г. Хелмке та С. Левитські, які під неформальними інститутами пропонують розуміти прийняті в суспільстві, зазвичай неписані правила, що створюються й стають відомими та насаджуються поза офіційно санкціонованими каналами [32].

На думку П. Бульдовича, стратегія пошуку змістовно автентичного визначення поняття «неформальний інститут» є хибною. Вчений вважає, що й формальні, й неформальні «правила гри» є інститутами, отже, обом феноменам мають бути притаманні базові атрибути інституціональних утворень. Ці атрибути проявляються у формальних та неформальних інститутах з різною інтенсивністю, але завжди зберігають певну структурну оформленість. Іншими словами, можна відрізнити формальні інститути від неформальних лише за ступенем прояву в них структурних параметрів інституту, але не по суті. Відповідно, першочерговим завданням є виявлення тих ознак, які дають змогу ідентифікувати певну форму соціальної поведінки як інститут [33].

Т.В. Шевченко розглядає неформальні інститути виключно як негативне явище, відзначаючи, що неформальні інститути, практики та процеси зазвичай аналізують методом зіставлення з формальними. Результатом такого методологічного підходу стає розуміння неформальності в політиці як викривленої, зіпсованої формальності [34].

О.М. Моїсеєнко пропонує визначати неформальні інститути як утворені історично соціальні механізми та правила (етики) взаємодії структур різних рівнів, економічні цінності. Фактично неформальні інститути виконують роль господарської етики в економічній системі, як засіб координації економічних агентів та неформального обмеження суб'єктів економічної влади [35].

Н.І. Варга вважає, що неформальні інститути, на відміну від формальних, складаються спонтанно, як плід взаємодії багатьох людей. Вони ж формуються протягом існування багатьма поколіннями. Об'єктивно закріплюючись у свідомості людей, вони функціонують через неформальні норми організації соціального життя. Вони більше тяжіють до соціокультурної системи суспільства та її ціннісно-нормативного ядра. Неформальні інститути, норми, виростаючи із соціокультурної сфери суспільства, тісно пов'язані з його ціннісно-нормативною системою координат, у рамках якої відбуваються всі соціальні взаємодії [36].

Н.В. Лютко вважає, що для класифікації неформальних інститутів можна застосувати такий підхід:

1) норми, що визначають загальне ставлення до держави як такої, тобто загальний рівень вертикальної довіри в економіці та інших сферах суспільного життя;

2) норми, що визначають використовувані людьми критерії оцінювання пропонованих державою інститутів, зокрема економічна ефективність, соціальна справедливність, свобода, екологічна безпека;

3) норми, що визначають суспільно допустимі ситуації порушення як формальних приписів, так і неформальних норм першого й другого значень [37].

О.А. Гриценко та Ю.І. Золотарьова пропонують альтернативну класифікацію, у якій неформальні інститути розподіляються по таких групах:

1) допоміжні неформальні інститути, що заповнюють прогалини, які виникають у формальних інститутах;

2) акомодативні неформальні інститути, що створюють мотиви таких видів поведінки, які суттєво змінюють наслідки дотримання формальних правил без їх прямого порушення; такі інститути можуть створюватися суб'єктами, які не схвалюють наслідки, що надаються формальними правилами, але які неможливо змінити в реальній практиці; такі неформальні інститути можуть допомогти поєднати інтереси суб'єктів із діючими формальними інститутами, що може, з одного боку, приводити до зменшення їх ефективності, а з іншого боку, приводити до їх посилення в разі зменшення стимулів до їх зміни;

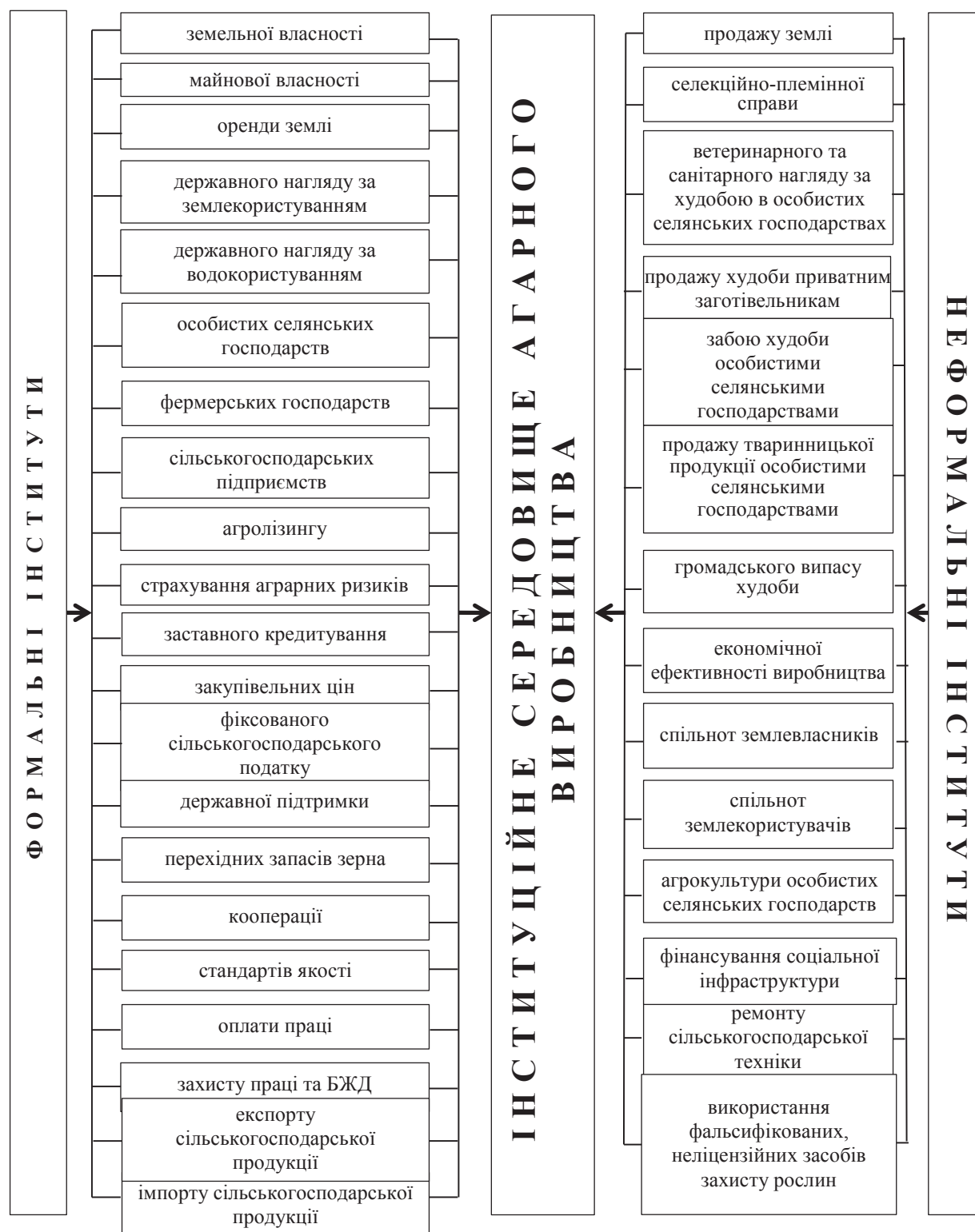
3) конкуруючі неформальні інститути, що виникають тоді, коли наявні формальні правила стають менш результативними та потребують свого перезавантаження; вони потрапляють до системи діючих формальних норм та можуть суперечити їм;

4) заміщувальні неформальні інститути, що виникають унаслідок функціонування неефективних та слабких формальних норм та беруть на себе їх функції задля подолання інституційних пасток, заміщення відсутніх владних авторитетів та виправлення дисфункцій правових норм, що стає найбільш актуальним у період становлення нових демократичних форм впровадження владних повноважень.

Таким чином, неформальні інститути можуть доповнювати формальні, а можуть вступати з ними в протиріччя, в основі якого перебувають механізми їх впровадження [38]. Альтернативні неформальні інститути активно виникають на основі аномічного розвитку інституційного простору, що є характерним для економік перехідного типу. Аномію слід розглядати як розпад соціальної структури, що відбувається тоді, коли існує гостра розбіжність між нормами, цілями та соціально структурованими можливостями членів груп діяти відповідно до цих норм. З цієї точки зору аномія фільтрує суспільні цінності, які можуть легко виконуватися людьми, мають певний статус у суспільстві, а також є важкими або неможливими для інших. Гостра аномія приводить до девальвації та дезінтеграції системи цінностей, які перестають бути загальноприйнятливими [39].

С. Педжовіч слушно зауважує, що у країнах з демократичним устроєм неформальні інститути підтримують формальні. Натомість у недосконалих або несправжніх демократичних країнах неформальні практики є недемократичними (корупція, клієнтизм тощо), тому підривають діяльність формальних, зокрема демократичних, інститутів. Виходячи з цього, можемо виділити кілька форматів взаємодії формальних та неформальних інститутів (формальні інститути домінують над неформальними, але не змінюють їх; формальні конфліктує із неформальними; формальні та неформальні правила співіснують) [40].

Як відзначає І.В. Кушнар'єв, більшість дестабілізуючих для держав та суспільств процесів має джерелом

Рис. 1. Інституційне середовище аграрного виробництва як механізм взаємодії формальних та неформальних аграрних інститутів

Джерело: власна розробка автора

свого походження саме неформальний інституціональний простір [41].

Отже, узагальнюючи підходи до визначення досліджуваних понять, передусім маємо вказати на те, що базовими категоріями теорії інституціоналізму є формальні інститути, неформальні інститути та інституції.

Формальний інститут – це сукупність правових норм у якій-небудь галузі суспільних відносин, назва діяльнісних характеристик людини або групи людей, що репрезентує певний напрям у суспільному житті або є ознакою соціального ладу й має нормативно-правове оформлення.

Неформальний інститут – це прийняті в суспільстві неформальні правила, що створюються, стають відомими та насаджуються поза офіційно санкціонованими каналами, стійкі соціальні спільноти політичного, економічного, релігійного, благодійного чи іншого характеру, утворення та функціонування яких не регламентовано чинним законодавством.

Інституція – це настанова, пояснення чогось, особливості управління, механізми дії правових або неформальних норм у будь-якій галузі суспільних відносин; синонімом до інституції є слово «механізм».

В молодих, транзитивних суспільствах спостерігаються дефіцит демократичних інститутів, несформованість та системоутворююча слабкість державних інститутів, ризик їх виродження в обслуговування обмеженого кола суб'єктів, сильний або домінуючий вплив на формування й функціонування моделі економіки неформальних соціальних груп, а саме кланово-олігархічних спільнот. У таких суспільствах відсутня прозора й справедлива конкурентна боротьба в соціальному та економічному середовищі, що має наслідком низьку результативність функціонування інституційного середовища. Усе це безпосередньо стосується результатів аграрної реформи (рис. 1). Вона спрямована на формування демократичного інституційного середовища з високим рівнем результативності чи повторює катастрофічний прецедент ваучерної приватизації промислових підприємств. Передусім цим є питання інституту земельної власності.

Взаємодія формальних та неформальних інститутів формує інституційне середовище, що є складним симбіозом нормативних, звичаєвих, напівлегальних та нелегальних правил, умов, соціальних та економічних спільнот, які комунікують між собою за допомогою сформованої системи інституцій (механізмів). Результативність функціонування інституційного середовища можна оцінювати за допомогою кількісного аналізу обсягу суспільного виробництва та рівномірності його розподілу. В демократичних суспільствах така результативність буде вищою порівняно з недемократичними.

Формальний інститут земельної власності є слабким з огляду на відсутність можливості власникам земельних паїв повністю реалізувати своє право. Відбулося його заміщення неформальним інститутом продажу землі. Інституційним забезпеченням останнього, тобто механізмом його реалізації, є укладення довгострокової оренди (на 49 років) з виплатою наперед усією сумою орендної плати.

Висновки. На нашу думку, разом із неформальним інститутом продажу землі трьома найбільш проблемними секторами вітчизняного інституційного середовища аграрного виробництва є:

– регламентація й контроль безпечності та якості сільськогосподарської продукції (передусім це стосується тваринницької продукції особистих селянських господарств та неконтрольованого використання сільськогосподарськими товаровиробниками усіх форм власності й категорій, заборонених або фальсифікованих засобів хімічного захисту рослин у дозах, що значно перевищують гранично допустимий рівень);

– незадовільний рівень господарської координації сільськогосподарських товаровиробників (формальний інститут кооперації та неформальний інститут кластеризації досі не дали бажаних результатів підвищення організаційної культури аграріїв, наслідком чого є розрізнена хаотична діяльність сільськогосподарських товаровиробників із забезпечення своїх виробничих потреб матеріально-технічними засобами, ремонтними, ветеринарними та іншими послугами, розрізнена хаотична збутова діяльність; і перше, і друге спричиняють цінні втрати та підвищують трансакційні витрати аграріїв);

– декларативний формат функціонування інституту державної підтримки аграрного виробництва (свідченням цього є триваюча стагнація вітчизняної тваринницької галузі; попри збільшення державних витрат на підтримку виробництва, воно скорочується, особливо в скотарстві, що вказує на неефективне інституційне забезпечення розподілу коштів).

Список використаних джерел:

1. Шпикуляк О.Г., Мазур Г.Ф. Інституційні засади формування соціального капіталу в механізмі розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2014. № 8. С. 63–68.
2. Лузан Ю.Я., Лузан О.Ю. Інституціоналізм – наукова платформа для удосконалення державної аграрної політики. *Економіка АПК*. 2016. № 2. С. 29–37.
3. Сокіл О.Г. Інституціональність як головна характеристика сталого розвитку. *Молодий вчений*. 2017. № 1.1 (41.1). С. 77–82.
4. Інституціоналізм. *Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Інституціоналізм> (дата звернення: 10.12.2019).
5. Романишина А.М. Вплив ідей «старої» історичної школи на становлення інституціоналізму. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2014. Вип. 6. Ч. 1. С. 35–38.
6. Гамільтон У.Х. Інституціональний підхід к економічній теорії. *Економічний вестник Ростовського державного університету*. 2007. № 2. Т. 5. С. 110–117.
7. Веблен Т. Теорія праздного класу. Москва: Прогресс, 1984. 183 с. (Економічеська думка Запада).
8. Дубина М.В. Теоретична основа інституціоналізму як наукового напрямку економічної науки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2017. Вип. 27(1). С. 8–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2017_27%281%29_4 (дата звернення: 10.12.2019).
9. Леоненко П.М. Інституціоналізм та його місце в сучасній економічній теорії (політичній економії). *Економічний вісник університету. Збірник наукових праць Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету ім. Г. Сковороди*. 2013. Вип. 21(1). С. 163–171. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2013_21%281%29_28 (дата звернення: 10.12.2019).
10. Тарасова І.І. Інституціоналізм в методології наукового дискурсу. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 2(164). С. 73–78.
11. Несинова С.В. Старий та новий інституціоналізм у дослідженні правових інститутів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 74. С. 35–41.

12. Гудзинський О.Д., Судомир С.М., Гуренко Т.О. Інституціоналізм у розвитку соціально-економічних систем: методологічний аспект. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*. 2018. № 15. С. 4–12.
13. Мороз О.В. Застосування наукового інструментарію інституціоналізму в межах науки державного управління: теоретико-методологічний аспект. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2012. Вип. 1. С. 42–48.
14. Левін П.Б. Інституціоналізм як теоретична основа функціонування соціальної інфраструктури. *Економіка та держава*. 2010. № 2. С. 27–29.
15. Мороз О.В., Семцов В.М., Мандзюк Н.Ф. Методологічна ідентифікація потенціалу теорії інституціоналізму. *Економіка, фінанси, право*. 2015. № 4. С. 4–9.
16. Кармазіна М.В., Шурбована О.Г. «Інститут» та «інституція»: проблема розрізнення понять. *Політичний менеджмент*. 2006. № 4. С. 10–19.
17. Лагодієнко В.В. Глобалізація та соціалізація світової економіки: необхідність, шляхи, проблеми. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2005. № 4. С. 81–87.
18. Поліщук Г.М. Категоріальне оформлення поняття «інститут»: проблеми і перспективи інституціональної теорії. *Економічний вісник НГУ*. 2008. № 4. С. 12–18.
19. Сірий Є.В. Інституціональні засади дослідження трансформаційних процесів в аспекті ринково-підприємницького сегменту сучасного українського суспільства. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2012. Вип. 14. С. 39–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2012_14_8 (дата звернення: 10.12.2019).
20. Стрижак О.О. Поняття інституту: основні підходи до визначення суті та змісту. *Економіка та держава*. 2016. № 8. С. 38–43.
21. Усюк Т.В. Загальне та особливе у дефініціях теорії інституціоналізму. *Сталий розвиток економіки*. 2011. № 5(8). С. 169–173.
22. Поліщук Є.А. Інституціональні аспекти у методології дослідження інвестиційного ринку. *Ефективна економіка*. 2015. № 11. С. 1–10.
23. Коць Т. Інститут – інституція. *Інформаційно-довідкова система Інституту української мови НАН України*. URL: <http://kulturamovny.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine60-33.pdf> (дата звернення: 10.12.2019).
24. Катигрובה О.В. Сутнісна характеристика понять «інститут» та «інституція» в теорії інновацій. *Научные исследования и их практическое применение. Современное состояние и пути развития* : сборник научных трудов SWorld по материалам Международной научно-практической конференции, октябрь 2011 года. URL: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/economy-311/economic-theory-and-history-311/7510-description-of-understanding-sutnsna-qnstitutq-ta-qnstitutsyaq-in-teor-nnovatsy> (дата звернення: 10.12.2019).
25. Жук В.М. Неформальні інститути селянства у моделюванні реформ та аграрної політики: теорія і практика. *Економіка АПК*. 2017. № 9. С. 5–18.
26. Про кооперацію : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 5. С. 35. URL: <https://zakonodavstvo.com/ukrajiny-zakony/zakon-ukrajini-pro-kooperatsiyu-vidomosti-2004-787.html> (дата звернення: 10.12.2019).
27. Про оренду землі : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 46–47. С. 280. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14> (дата звернення: 10.12.2019).
28. Малік М.Й., Шпикуляк О.Г., Лузан О.Ю. Інститути й інституції у розвитку інтеграційних процесів в аграрній сфері. *Економіка АПК*. 2013. № 4. С. 86–93.
29. Малік М.Й., Мамчур В.А., Шпикуляк О.Г. Інституціональне середовище та формування соціальної відповідальності аграрних підприємств. *Економіка АПК*. 2017. № 12. С. 5–13.
30. Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. Розвиток аграрного підприємництва в умовах інституційних трансформацій. *Економіка АПК*. 2017. № 2. С. 5–16.
31. Рибій О.В. Неформальні політичні інститути: сутність, класифікація, результати діяльності. *Політичний менеджмент*. 2011. № 1. С. 34–42.
32. Хелмке Г., Левитски С. Неформальные институты и сравнительная политика: основные направления исследований. С. 188–211. URL: http://intelros.ru/pdf/prognosis2_07/Helmke.pdf (дата звернення: 10.12.2019).
33. Бульдович П. Сутність та особливості неформальних інститутів у політиці. *European political and law discourse*. 2017. Vol. 4. Iss. 2. P. 42–47. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2017/2017-4-2/08.pdf> (дата звернення: 10.12.2019).
34. Шевченко Т.В. Сутнісні характеристики та ознаки неформальної політики. *Матеріум*. 2016. Вип. 64 : Політичні студії. С. 14–19.
35. Моїсеєнко О.М. Роль формальних та неформальних інститутів економічної влади трансформаційної економіки. *Modern problems and ways of their solution in science, transport, production and education*. 2012. December. P. 18–27. URL: <https://www.sworld.com.ua/konfer29/477.pdf> (дата звернення: 10.12.2019).
36. Варга Н.І. Інституціоналізація неформальних економічних практик транзитивному суспільстві. *Український соціум*. 2017. № 4. С. 59–69.
37. Лютко Н.В. Неформальні інститути в політиці. *Нова парадигма*. 2013. Вип. 118. С. 135–143. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nora_2013_118_16.pdf (дата звернення: 10.12.2019).
38. Гриценко О.А., Золотарьова Ю.І. Неформальні інститути в контексті реалізації економічних та соціальних прав людини. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2015. № 2(25). С. 224–239. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vnyua_2015_2_25.pdf (дата звернення: 10.12.2019).
39. Гриценко О.А. Неформальні інститути впливу на владу в контексті економічного аналізу. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія : Економічна теорія та право. 2014. № 2. С. 17–25. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vnyua_etp_2014_2_4.pdf (дата звернення: 10.12.2019).
40. Pejovich S. The Effects of the Interaction of Formal and Informal Institutions on Social Stability and Economic Development. *Journal of Markets and Morality*. 1999. No. 2. P. 164–181. URL: <https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&es>

rc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiq09bQ_JTmAhXpLYsKHS5aDV8QFjAAegQIAhAC&url=https%3A%2F%2Fwww.marketsandmorality.com%2Findex.php%2Fmandm%2Farticle%2Fdownload%2F624%2F614&usq=AovVaw1T7BaQZ9Aq1KM_X3mmGhr (дата звернення: 10.12.2019).

41. Кушнарів І.В. Неоінституціоналізм як методологічна підвалина вивчення неформальних інститутів: приклад політичної корупції. *Політикус*. 2017. Вип. 5. С. 16–20.

References:

1. Shpykuliak O.H., Mazur H.F. (2014) Instytutsiini zasady formuvannya sotsialnoho kapitalu v mekhanizmi rozvytku silskykh terytorii [Institutional principles of social capital formation in the mechanism of rural development]. *APK economy*. No. 8, pp. 63–68.
2. Luzan Yu.Ya., Luzan O.Yu. (2016) Instytutsionalizm – naukova platforma dlia udoskonalennia derzhavnoi aharnoї polityky. [Institutionalism – a scientific platform for the improvement of state agrarian policy]. *APK economy*. No. 2, pp. 29–37.
3. Sokil O.H. (2017) Instytutsionalnist, yak holovna kharakterystyka staloho rozvytku. [Institutionality as the main characteristic of sustainable development]. *Young scientist*. No. 1.1 (41.1), pp. 77–82.
4. Instytutsionalizm [Institutionalism]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Instytutsionalizm> (accessed: 10 December 2019).
5. Romanyshyna A.M. (2014) Vplyv idei “staroi” istorychnoi shkoly na stanovlennia instytutsionalizmu. [The influence of the ideas of the “old” historical school on the establishment of institutionalism]. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Economic Sciences Series*. No. 6. P. 1, pp. 35–38.
6. Hamylton U.Kh. (2007) Instytutsionalnyy podhod k ekonomycheskoy teorii. [Institutional Approach to Economic Theory]. *Economic Bulletin of Rostov State University*. No. 2, p. 5, pp. 110–117.
7. Veblen T. (1984) Teoriya prazdnogo klassa [The theory of the empty class]. *Progress*, 183 p.
8. Dubyna M.V. (2017) Teoretychna osnova instytutsionalizmu yak naukovoї napriamu ekonomichnoi nauky [Theoretical basis of institutionalism as a scientific direction of economic science]. *Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Economics and Management*. No. 27(1), pp. 8–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2017_27%281%29_4 (accessed: 10 December 2019).
9. Leonenko P.M. (2013) Instytutsionalizm ta yoho mistse v suchasni ekonomichni teorii (politychni ekonomii) [Institutionalism and its place in modern economic theory]. *University Economic Bulletin. Proceedings of Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University named after G. Skovoroda*. No. 21(1), pp. 163–171. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2013_21%281%29_28 (accessed: 10 December 2019).
10. Tarasova I.I. (2015) Instytutsionalizm v metodolohii naukovoho dyskursu [Institutionalism in the methodology of scientific discourse]. *Current problems of the economy*. No. 2(164), pp. 73–78.
11. Nesynova S.V. (2014) Staryi ta novyi instytutsionalizm u doslidzhenni pravovykh instytutiv [Old and new institutionalism in the study of legal institutions]. *Actual problems of the state and law*. No. 74, pp. 35–41.
12. Hudzynskyi O.D., Sudomyr S.M., Hurenko T.O. (2018) Instytutsionalizm u rozvytku sotsialno-ekonomichnykh system: metodolohichniy aspekt. [Institutionalism in the development of socio-economic systems: a methodological aspect]. *Problems of innovation and investment development*. No. 15, pp. 4–12.
13. Moroz O.V. (2012) Zastosuvannya naukovoho instrumentariiu instytutsionalizmu v mezhakh nauky derzhavnogo upravlinnia: teoretyko-metodolohichniy aspekt. [Application of scientific tools of institutionalism within the science of public administration: theoretical and methodological aspect]. *Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*. No. 1, pp. 42–48.
14. Levin P.B. (2010) Instytutsionalizm yak teoretychna osnova funktsionuvannya sotsialnoi infrastruktury [Institutionalism as a theoretical basis for the functioning of social infrastructure]. *Economy and the state*. No. 2, pp. 27–29.
15. Moroz O.V., Semtsov V.M., Mandziuk N.F. (2015) Metodolohichna identyfikatsiia potentsialu teorii instytutsionalizmu. [Methodological identification of the potential of the theory of institutionalism]. *Economics, finance*. No. 4, pp. 4–9.
16. Karmazina M.V., Shurbovana O.G. (2006) “Instytut” ta “instytutsiia”: problema rozrinnennia poniat [“Institute” and “institution”: the problem of distinguishing concepts]. *Political management*. No. 4, pp. 10–19.
17. Lahodiienko V.V. (2005) Hlobalizatsiia ta sotsializatsiia svitovoi ekonomiky: neobkhdnist, shliakhy, problemy [Globalization and socialization of the world economy: necessity, ways, problems]. *Bulletin of Agrarian Science of the Black Sea*. No. 4, pp. 81–87.
18. Polishchuk H.M. (2008) Katehorialne oformlennia ponattia instytut: problemy i perspektyvy instytutsionalnoi teorii [Categorical design of the concept of institute: problems and perspectives of institutional theory]. *NSU Economic Bulletin*. No. 4, pp. 12–18.
19. Siryi Ye.V. (2012) Instytutsionalni zasady doslidzhennia transformatsiinykh protsesiv v aspekti rynkovo-pidpriemnytskoho sehmentu suchasnoho ukrainskoho suspilstva [Institutional principles of research of transformation processes in the aspect of market-business segment of modern]. *Ukrainian society Actual problems of sociology, psychology, pedagogy*. No. 14, pp. 39–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2012_14_8 (accessed: 10 December 2019).
20. Stryzhak O.O. (2016) Poniattia instytutu: osnovni pidkhody do vyznachennia suti ta zmistu [The concept of the institute: basic approaches to defining the essence and content]. *Economy and the state*. No. 8, pp. 38–43.
21. Usiuk T.V. (2011) Zahalne ta osoblyve u definitsiiah teorii instytutsionalizmu [General and particular in the definitions of the theory of institutionalism]. *Sustainable economic development*. No. 5(8), pp. 169–173.
22. Polishchuk Ye.A. (2015) Instytutsionalni aspekty u metodolohii doslidzhennia investytsiinoho rynku [Institutional aspects in the methodology of investment market research]. *An efficient economy*. No. 11, pp. 1–10.
23. Kots T. Instytut – instytutsiia [Institute – Institution]. *Information and reference system of the Institute of Ukrainian Language of NAS of Ukraine*. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine60-33.pdf> (accessed: 10 December 2019).
24. Katiyurova O.V. (2011) Sutnisna kharakterystyka poniat “instytut” ta “instytutsiia” v teorii innovatsii [Essential description of the concepts of “institute” and “institution” in the theory of innovation]. *Scientific research and their practical application. The Current State and Ways of Development: A Collection of SWorld Scientific Papers on the Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*. URL: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/economy-311/economic-theory-and-history-311/7510-description-of-understanding-sutnsna-qnstitutq-ta-qnstitutsyaq-in-teor-nnovatsy> (accessed: 10 December 2019).

25. Zhuk V.M. (2017) Neformalni instytuty selianstva u modeliuvanni reform ta ahrarnoi polityky: teoriia i praktyka [Informal peasant institutions in the modeling of reforms and agrarian policy: theory and practice]. *APK economy*. No. 9, pp. 5–18.
26. Zakon Ukrainy “Pro kooperatsiiu” (2004) [Law of Ukraine “On Cooperation”]. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. No. 5, pp. 35. URL: <https://zakonodavstvo.com/ukrajiny-zakony/zakon-ukrajini-pro-kooperatsiyu-vidomosti-2004-787.html> (accessed: 10 December 2019).
27. Zakon Ukrainy “Pro orendu zemli” (1998) [Law of Ukraine “On Land Lease”]. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1998. No. 46–47, pp. 280. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14> (accessed: 10 December 2019).
28. Malik M.Y., Shpykuliak O.H., Luzan O.Yu. (2013) Instytuty y instytutsii u rozvytku intehratsiinykh protsesiv v ahrarnii sferi [Institutes and institutions in the development of integration processes in the agrarian sphere]. *APK economy*. No. 4, pp. 86–93.
29. Malik M.Y., Mamchur V.A., Shpykuliak O.H. (2017) Instytutsionalne seredovyshche ta formuvannia sotsialnoi vidpovidalnosti ahrarnykh pidpriemstv [Institutional environment and formation of social responsibility of agricultural enterprises]. *APK economy*. No. 12, pp. 5–13.
30. Malik M.Y., Shpykuliak O.H. Rozvytok ahrarnoho pidpriemnytstva v umovakh instytutsiinykh transformatsii [Development of agrarian entrepreneurship in the conditions of institutional transformations]. *APK economy*. No. 2, pp. 5–16.
31. Rybii O.V. (2011) Neformalni politychni instytuty: sutnist, klasyfikatsiia, rezultaty diialnosti [Informal political institutions: nature, classification, results of activity]. *Political management*. No. 1, pp. 34–42.
32. Khelmke H., Levitsky S. Neformalne ynstytuty y sravnytelnai polityka: osnovnye napravleniia yssledovanyi [Informal Institutes and Comparative Politics: Basic Research], pp. 188–211. URL: http://intelros.ru/pdf/prognosis2_07/Helmke.pdf (accessed: 10 December 2019).
33. Buldovych P. (2017) Sutnist ta osoblyvosti neformalnykh instytutiv u politytsi [The essence and features of informal institutions in politics]. *European political and law discourse*, pp. 42–47. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2017/2017-4-2/08.pdf> (accessed: 10 December 2019).
34. Shevchenko T.V. (2016) Sutnisni kharakterystyky ta oznaky neformalnoi polityky [Essential characteristics and features of informal politics]. *Magisterium*. No. 64, pp. 14–19.
35. Moiseienko O.M. (2012) Rol formalnykh ta neformalnykh instytutiv ekonomichnoi vlady transformatsiinoi ekonomiky [The role of formal and informal institutions of economic power in transformational economy]. *Modern problems and ways of their solution in science, transport, production and education*. URL: <https://www.sworld.com.ua/konfer29/477.pdf> (accessed: 10 December 2019).
36. Varha N.I. (2017) Instytutsionalizatsiia neformalnykh ekonomichnykh praktyk tranzytyvnomu suspilstvi [Institutionalization of informal economic practices in a transitive society]. *Ukrainian society*. No. 4, pp. 59–69.
37. Liutko N.V. (2013) Neformalni instytuty v politytsi [Informal Institutes in Politics]. *A new paradigm*. No. 118, pp. 135–143. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nopa_2013_118_16.pdf (accessed: 10 December 2019).
38. Hrytsenko O.A., Zolotarova Yu.I. (2015) Neformalni instytuty v konteksti realizatsii ekonomichnykh ta sotsialnykh prav liudyny [Informal institutions in the context of realization of economic and social human rights]. *Bulletin of the National University “Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine”. Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology*. No. 2(25), pp. 224–239. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vnyua_2015_2_25.pdf (accessed: 10 December 2019).
39. Hrytsenko O.A. (2014) Neformalni instytuty vplyvu na vladu v konteksti ekonomichnoho analizu [Informal institutions of influence on the power in the context of economic analysis]. *Bulletin of the National University “Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine”. Series: Economic Theory and Law*. No. 2, pp. 17–25. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vnyua_etp_2014_2_4.pdf (accessed: 10 December 2019).
40. Pejovich S. (1999) The Effects of the Interaction of Formal and Informal Institutions on Social Stability and Economic Development [The Effects of the Interaction of Formal and Informal Institutions on Social Stability and Economic Development]. *Journal of Markets and Morality*. No. 2, pp. 164–181. URL: https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKewiq09bQ_JTmAhXpIYsKHS5aDV8QFjAAegQIAhAC&url=https%3A%2F%2Fwww.marketsandmorality.com%2Findex.php%2Fmandm%2Farticle%2Fdownload%2F624%2F614&usg=AOvVaw1T7BaqeZ9Aq1KM_X3mmGhr (accessed: 10 December 2019).
41. Kushnarov I.V. (2017) Neoinstytutsionalizm yak metodolohichna pidvalyna vyvchennia neformalnykh instytutiv: pryklad politychnoi koruptsii. [Neoinstitutionalism as a Methodological Basis for Studying Informal Institutions: An Example of Political Corruption]. *Politicus*. No. 5, pp. 16–20.